

BO'LAJAK INGLIZ TILI O'QITUVCHILARIDA TANQIDIY FIKRLASHNI BAHOLASH: NAZARIY YONDASHUV

Davronova Ma'rifatxon Inomjon qizi

Tayanch doktorant, 13.00.02 — Ta'lim va tarbiya nazariyasi va metodikasi (ingliz tili)

Qoraqalpoq Davlat Universiteti, Nukus, O'zbekiston

<https://doi.org/10.5281/zenodo.20841141>

Annotatsiya. Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini baholash zamonaviy oliy ta'limning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. Mavjud baholash tizimlari ko'pincha bilimni yod olish va reproduktiv ko'nikmalarni o'lchash bilan cheklanib, tanqidiy fikrlashning yuqori darajadagi kognitiv komponentlari — tahlil, baholash, xulosa chiqarish — e'tibordan chetda qolmoqda. Ushbu tezisda tanqidiy fikrlash kompetensiyasini baholashning uchta mezonli nazariy modeli taqdim etiladi: kognitiv mezon, reflektiv-metakognitiv mezon va kommunikativ-dialogik mezon. Portfolioga asoslangan baholash, reflektiv kundaliklar tahlili va muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlarni o'z ichiga olgan kompleks metodologiya tavsiya etiladi.

Kalit so'zlar: tanqidiy fikrlash kompetensiyasi; baholash metodologiyasi; bo'lajak ingliz tili o'qituvchilari; formativ baholash; metakognitsiya; portfolio

Bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini baholash zamonaviy oliy ta'limning dolzarb muammolaridan biri hisoblanadi. O'zbekiston Respublikasi ta'lim tizimida amalga oshirilayotgan islohotlar — xususan, "Oliy ta'lim tizimini 2030-yilgacha rivojlantirish konsepsiyasi" (PF-5847, 2019) — oliy ta'lim bitiruvchilarining mustaqil tahliliy tafakkur va dalillarga asoslangan qaror qabul qilish qobiliyatlarini shakllantirishni ustuvor vazifa sifatida belgilagan. Biroq amaliyotda baholash tizimi ko'pincha bilimni yod olish va reproduktiv ko'nikmalarni o'lchash bilan cheklanib, tanqidiy fikrlashning yuqori darajadagi kognitiv komponentlari — tahlil, baholash, xulosa chiqarish — e'tibordan chetda qolmoqda.

Ushbu muammoning nazariy ildizlari baholash metodologiyasidagi uchta asosiy kamchilik bilan bog'liq. Birinchidan, an'anaviy imtihon tizimi summativ xarakter kasb etib, jarayonni emas, balki yakuniy natijani o'lchaydi. Black va Wiliam (1998) ning metatadqiqotida isbotlanganidek, formativ baholash — ya'ni jarayon davomida tizimli teskari aloqa berish — ta'lim natijalariga summativ baholashga nisbatan ancha kuchli ta'sir ko'rsatadi. Ikkinchidan, mavjud rubrikalar asosan til ko'nikmalari — grammatik to'g'rilik, leksik boylik — ni o'lchashga mo'ljallangan bo'lib, kognitiv ko'nikmalar alohida mezon sifatida ajratilmagan. Uchinchidan, o'z-o'zini baholash va tengdoshlar baholashining baholash tizimiga integratsiyasi yetarli darajada ta'minlanmagan.

Tanqidiy fikrlash kompetensiyasini baholashning nazariy asosi uchta o'zaro bog'liq mezonlar tizimiga tayanadi. Birinchi mezon — kognitiv mezon — talabning tahlil qilish, xulosalar chiqarish, dalillarni baholash va muqobil nuqtai nazarlarni ko'rib chiqish qobiliyatini o'lchaydi (Facione, 1990). Bu mezon Bloomning yangilangan taksonomiyasining (Anderson & Krathwohl, 2001) yuqori darajalari — tahlil qilish, baholash, yaratish — bilan bevosita bog'liq. Kognitiv mezonni baholash uchun muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar, case study tahlili va munozarali savollar samarali vositalar hisoblanadi.

Ikkinchi mezon — reflektiv-metakognitiv mezon — talabning o'z fikrlash jarayonini ongli ravishda kuzatish, nazorat qilish va takomillashtirish qobiliyatini o'lchaydi. Flavell (1979)

metakognitsiyani shaxsning o'z kognitiv jarayonlarini anglash va tartibga solish qobiliyati sifatida ta'riflagan. Schön (1983) ning harakatdan keyingi refleksiya kontseptsiyasi bu mezonning nazariy asosini tashkil etadi. Reflektiv kundaliklar, o'z-o'zini baholash rubrikalari va portfolio yozuvlari ushbu mezonni baholashda asosiy vositalar hisoblanadi.

Uchinchi mezon — kommunikativ-dialogik mezon — talabani o'z pozitsiyasini dalillar bilan asoslash, boshqalarning fikrlarini tanqidiy baholash va argumentlash orqali o'z nuqtai nazarini himoya qilish qobiliyatini o'lchaydi (Paul & Elder, 2006). Bu mezon Mercer (2000) ning "tadqiqotchi suhbat" (exploratory talk) kontseptsiyasi bilan bog'liq bo'lib, tengdoshlar o'rtasidagi baholash, auditoriya kuzatuv va muloqot tahlili orqali o'lchanadi.

Kompleks baholash metodologiyasi. Ushbu uchta mezonlar tizimiga asoslanib, bo'lajak ingliz tili o'qituvchilarida tanqidiy fikrlash kompetensiyasini baholashning kompleks metodologiyasi taklif etiladi. Birinchi komponent — portfolio asoslangan baholash — talabani vaqt o'tishi bilan kognitiv jihatdan qanday o'sib borayotganini ko'rsatadigan yig'ma hujjatlar to'plami. Portfolio dars rejalari, tahliliy esse, reflektiv kundaliklar va o'z-o'zini baholash varaqlarini o'z ichiga oladi. Bu yondashuv Barret (2010) tomonidan ilmiy asoslab berilgan bo'lib, statik imtihon o'rniga dinamik rivojlanish jarayonini ko'rsatadi.

Ikkinchi komponent — reflektiv kundaliklar tahlili — Hatton va Smith (1995) ning to'rt darajali refleksiya tipologiyasiga asoslanadi: tasviriy yozuv, tasviriy refleksiya, dialogik refleksiya va tanqidiy refleksiya. Kundaliklar tahlili orqali talabani baholash darajasidagi fikrlashga o'tishi kuzatiladi va pedagogik rivojlanish dinamikasi o'lchanadi. Uchinchi komponent — muammoli vaziyatlarga asoslangan topshiriqlar — real pedagogik kontekstda tanqidiy tafakkurni namoyon etishni talab etadi. Bu topshiriqlar talabani muammoni aniqlash, sabab-oqibatlarni tahlil qilish, muqobil yechimlarni baholash va asosli qaror qabul qilishga undaydi.

Xulosa. Tanqidiy fikrlash kompetensiyasini baholash tizimini takomillashtirish O'zbekiston oliy ta'limida nafaqat akademik, balki siyosiy ahamiyat kasb etadi. Baholash islohotisiz o'quv dasturidagi hech qanday metodologik yangilik o'qituvchilar va talabalarning xulq-atvori va o'qitish amaliyotiga haqiqiy ta'sir ko'rsata olmaydi. Kognitiv, reflektiv-metakognitiv va kommunikativ-dialogik mezonlarga asoslangan kompleks baholash metodologiyasi tanqidiy fikrlashni o'lchaydigan va shu bilan birga rivojlantiradigan mexanizmga aylanadi. Kelajakdagi tadqiqotlar ushbu uchta mezonli modelning psixometrik validatsiyasiga, mahalliy sharoitga moslashtirilgan o'lchov vositalarini ishlab chiqishga va O'zbekistondagi baholash islohoti amaliyotiga integratsiya qilish yo'llariga qaratilishi lozim.

Adabiyotlar, References, Литературы:

1. Anderson, L. W., & Krathwohl, D. R. (Eds.). (2001). A taxonomy for learning, teaching, and assessing. Longman.
2. Black, P., & Wiliam, D. (1998). Assessment and classroom learning. *Assessment in Education*, 5(1), 7–74. <https://doi.org/10.1080/0969595980050102>
3. Facione, P. A. (1990). Critical thinking: A statement of expert consensus. APA.
4. Flavell, J. H. (1979). Metacognition and cognitive monitoring. *American Psychologist*, 34(10), 906–911.
5. Hatton, N., & Smith, D. (1995). Reflection in teacher education. *Teaching and Teacher*

Education, 11(1), 33–49.

6. Mercer, N. (2000). Words and minds: How we use language to think together. Routledge.
7. O'zbekiston Respublikasi Prezidentining farmoni. (2019-yil 8-oktabr). PF-5847-son.
8. Paul, R., & Elder, L. (2006). Critical thinking: Tools for taking charge of your learning and your life. Pearson.
9. Schön, D. A. (1983). The reflective practitioner. Basic Books.